

SOCIAAL-PROFESSIONELE STRATIFICATIE IN STEDEN TIJDENS HET ANCIEN REGIME

Problematiek en aanpak via clusteranalyse

DOOR

DOMINIQUE VANNESTE

*Dr. Sociale en Economische Geografie
Eerstaanw. assistent, Inst. Soc. en Econ. Geografie, K.U.Leuven*

1. PROBLEEMSTELLING

Onderzoek naar de sociaal-economische geleding binnen een maatschappij en/of territoriaal omschreven eenheid, zij het in tegenwoordig of historisch perspectief, kan het beroep als indicator niet negeren. Het beroep vertegenwoordigt immers een ganse reeks van andere sociale elementen zoals inkomen, levensstandaard en zelfs aanzien en (symbolische) macht. Bij studies over hedendaagse structuren beschikt de onderzoeker over het voordeel dat hij het sociaal niveau van een groot aantal beroepen vanuit zijn eigen ervaring kan inschatten of de beoefenaars van aan aantal beroepen kan 'bevragen'. De onderzoekers die hun activiteiten richten op het verleden, bevinden zich in een minder gunstige uitgangspositie wat een vooraanstaand historicus als J. Hannes tot de volgende bedenking brengt:

"L'histoire sociale quantitative cherche péniblement à définir des critères permettant de situer les individus sur l'échelle sociale. On enquête sur des indices toujours indirects, tels (...) la profession etc. On les combine sans arriver à une hiérarchisation sociale complète et

certaines des individus concernés" (1)

Vooreerst kan men beroepen op twee manieren benaderen en in categorieën onderbrengen.

"Classifications (of urban occupations)", zegt J. Patten, "fall in two main types. The first, followed by the majority of schemes, is essentially descriptive of the raw material used and subsequent product manufactured...(a) second approach puts forward type of activity (production, services...) (2).

Genoemde auteur is van mening dat de tweede classificatiemethode, m.n. deze gesteund op het soort activiteit, het best geschikt is om de sociaal-economische stratificatie van de stadsbevolking weer te geven. Hij stelt echter ook dat geen van beide types ideaal blijkt terwijl een combinatie van beide niet uitgesloten is. In de uitlatingen van Patten klinkt in ieder geval het geloof door dat het beroep een bijdrage kan leveren tot het inzicht in de sociaal-economische geleding van een stadspopulatie. Op de vraag naar een bepaalde werkmethode blijven de concrete antwoorden schaars of moeilijk uitvoerbaar.

Geconfronteerd met dit probleem bij onze studie i.v.m. de interne sociaal-economische differentiatie te Gent en te Kortrijk op het einde van de 18de eeuw zijn wij tot een relatief bevredigende oplossing gekomen. Vermits deze wellicht in uiteenlopende omstandigheden haar toepasbaarheid kan bewijzen, willen wij onze bevindingen graag aan de lezer voorstellen.

1. J. HANNES, "L'HABITAT, phénomène économique et social", *Revue belge d'Histoire Contemporaine*, II, 1970, p. 125.

2. J. PATTEN, "Urban occupations in pre-industrial England", *Institute of British Geographers, Transactions, New Series*, Vol. 2, 1977/3, p. 307.

2. PROFESSIONELE INDELINGEN IN DE LITERATUUR

In zijn artikel over het aanzien van beroepen, vermeldt W.C. Ultee een voorbeeld van sociaal-professionele stratificatie voor het 17de eeuwse Nederland (3):

1. het patriciaat, d.w.z. adel en regenten
2. welgestelden als kooplieden, grote reders, grootgrondbezitters, hoge ambtenaren en topfunctionarissen in de grote handelscompagnieën
3. redelijk goeude boeren, grote winkeliers, meesters in de diverse ambachten, stadsdokters, waagmeesters e.d.
4. kleine boeren, lagere ambtenaren, kleinere winkeliers, schippers met een klein schip e.d.
5. werklieden in loondienst: zakkendragers... eenvoudige handarbeiders, zeelieden en soldaten
6. naamloze leger van zwervers, bedelaars, invaliden, losse werklieden, kermisklanten...

Hoe mooi deze stratificatie ook schijnt, in de praktijk is zij zeer moeilijk samen te stellen omwille van problemen, inherent aan het bronnenmateriaal en de onderzoeker:

1. Het bronnenmateriaal vermeldt meestal niet of het om een kleine schipper dan wel om een echte reder gaat, om een kleine winkelier of om een groothandelaar, om een hersteller en lapjeszetter of om een maker van dure maatkleddij... Zelfs het essentieel onderscheid tussen meesters en knechten of gasten in een bepaald ambacht wordt niet altijd vermeld. Anderzijds kunnen heel wat verschillende termen gangbaar zijn voor eenzelfde activiteitstype (bv. dialectische verschillen tussen streken) wat tot verwarring kan leiden.
2. Vaak is het inschatten van de groep armen zeer moeilijk omdat men bij een telling geneigd was een beroep op te

3. W.C. ULTEE, "Het aanzien van beroepen, op andere plaatsen en vooral in andere tijden", *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, IX, 1983, p. 37.

geven, zelfs wanneer men werkloos was en, in vele gevallen, behoeftig.

3. De 20ste eeuwse formulering van een sociaal-economische stratigrafie in termen van industrie, groothandel, kleinhandel... levert problemen op omdat de preïndustriële beroepsstratificatie veel minder doorgedreven was dan nu. Heel wat functies werden bijgevolg door één individu uitgeoefend. De gecombineerde beroepsbeoefening was legio tussen wat wij nu als vrije beroepen en diensten omschrijven. Voorbeelden hiervan zijn de barbier met 'chirurgijnpraktijk' en de schrijver die heel wat gesofisticeerde opdrachten van notariële, rechtskundige of bemiddelende aard kon waarnemen. Hetzelfde geldt voor de combinatie handel-nijverheid vermits heel wat ambachtshuizen hun producten zelf verkochten in een eigen stalletje of winkeltje of aan huis bestelden.
4. Niet alleen het inschatten van de sociale status van een beroep is zeer moeilijk maar ook de opdeling in categorieën. Bij onderzoek is immers gebleken dat mensen onderaan de professionele ladder, vooral grote verschillen zien in de laagste groepen. Hoger geplaatsten zijn meer geneigd om vooral bovenlagen te onderscheiden. In historisch perspectief zijn ook vergissingen mogelijk als de overwaardering van de chirurgijn door de analogie met onze chirurg en van de 'huissier' met onze deurwaarder. Tevens stelt zich de vraag of de sociale afstand tussen bijvoorbeeld de hogere en lagere ambtenaar of de grote en de kleine winkelier, terecht hoger wordt ingeschat (en tot afzonderlijke statusgroepen teruggebracht) dan de afstand binnen de groep van werklieden in loondienst. Bijdragen zoals deze van E. Scholliers over de vrije en onvrije arbeiders te Antwerpen in de 16de eeuw en van J. Polasky over de commerciële bourgeoisie te Brussel op het einde van de 18de eeuw, manen inderdaad tot voorzichtig-

heid aan (4). Daar tegenover staat dat een klassifikatie die te gedetailleerd is, minder bruikbaar wordt bijvoorbeeld voor studies over interne stadsdifferentiatie waarbij gewerkt wordt met kleine ruimtelijke eenheden (straten, buurten) die door (relatief) geringe absolute aantallen aan actieven gekenmerkt worden (5).

W.C. Ultee suggereert enkele methoden om het aanzien van beroepen in het verleden na te trekken, zoals de volgorde van individuen en groepen in processies, optochten en intochten of hun plaats in de kerk, afleesbaar uit kerkregisters. Deze methoden beantwoorden aan de stelling dat ruimtelijke afstand een indicator is voor sociale afstand. Hij stelt ook dat er veel te leren valt uit de vriendschaps- en huwelijksbanden naar het aloude beginsel dat personen met een bepaald beroep behoren tot een statusgroep waarmee ze vriendschaps- en huwelijksrelaties onderhouden. Hij suggereert tevens dat de status van een beroep zou stijgen, naarmate de beoefenaars vaker door lokale en nationale overheden en het bedrijfsleven worden gevraagd om te helpen bij de oplossing van problemen. De status van een bepaald beroep kan dus ook opgespoord worden door na te gaan wie werk- of opdrachtgever is. In het kader van sociale studies waarbij de beroepsstratificatie slechts één van de maatstaven vormt, zijn deze werkwijzen evenwel niet vlot integreerbaar vermits zij, ieder voor zich, te uitgebreid vooronderzoek vereisen.

Het leek ons interessant na te gaan of historische figuren een visie op beroepsstratificatie en sociale differentiatie door beroep hadden nagelaten. Zeer bruikbaar in deze optiek is de bijdrage van J.C. Perrot over de sociale verhoudingen in de 18de eeuwse

4. E. SCHOLLIERS, "Vrije en onvrije arbeiders voornamelijk te Antwerpen in de 16de eeuw", *Bijdragen voor de Geschiedenis*, XI, 1956, pp. 285-322. J. POLASKY, 'Revolution, Industrialization and the Brussels Commercial Bourgeoisie. 1780-1793', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XI, 1980/1-2, pp. 205-228.

5. D. VANNESTE, "De pre-industriële Vlaamse stad: een sociaal-economische survey. Interne differentiatie te Gent en te Kortrijk op het einde van de 18de eeuw", *Acta Geographica Lovaniensia*, Vol. 28, Leuven, 1987.

steden (6). Genoemde auteur stelt dat, tot de 17de eeuw, de opsplitsing in 'ordes' een levendige realiteit was, waarbij vooral het al of niet behoren tot de adel, m.a.w. verdienste, afkomst, patronage... de belangrijkste rol speelde. Vanaf de 17de eeuw kwamen andere klassifikatiesystemen tot ontwikkeling.

"On commence à percevoir le développement des méthodes administratives et comptables. Ces dispositions d'esprit s'exprimaient, entre autres, dans la fiscalité... C'est lui (Colbert) qui pousse le roi en 1695 à feindre d'oublier un instant les ordres, pour disposer la société en 22 classes selon les ressources des sujets... La Déclaration de 1695 le dit de façon très explicite... La classe est le lieu où se rangent les gens qui ont "le plus de rapport par leur profession, état et qualité." (7)

De professionele indelingen die door verschillende 18de eeuwers (o.a. L.S. Mercier) werden voorop gesteld, laten wij hier in het midden omwille van hun beperkte bruikbaarheid. De conclusie die hieruit kan getrokken worden is wel belangrijk: de 18de eeuw gaat, bij zijn sociale klassifikatie, uit van rijkdom en geld. Perrot verwoordt dit besluit als volgt:

"Le très gros succès que les contemporains faisaient à l'oeuvre (de L.S. Mercier) ratifie, pour une forte part, le jugement qu'il portait. C'est d'abord l'importance conquérante de l'argent comme base de ségrégation sociale. Entendons-le, dès les premières pages, prononcer ce jugement: "Toutes les charges, les dignités... se donnent à ceux qui ont de l'argent. La distance qui sépare le riche du reste des citoyens s'accroît chaque jours'." (8)

Uit deze zienswijze blijkt dat een fiscale klassering van het beroep zeer goed zou aanleunen bij de 18de eeuwse denkwijze over sociale stratificatie, vooral in de steden. Een dergelijke klassering willen doorvoeren, zou echter inhouden dat onze bronnen moeten vergeleken worden met fiscale documenten. Dat een dergelijke

6. J.C. PERROT, "Rapports sociaux et villes au XVIII siècle", *Annales E.S.C.*, 1968, pp. 241-267.

7. J.C. PERROT, *op.cit.*, p. 245.

8. J.C. PERROT, *op.cit.*, p. 250.

benadering tot de mogelijkheden behoort, bewees J. De Belder in zijn doctoraatsverhandeling over de "Elementen van de sociale identificatie van de Antwerpse bevolking op het einde van de 18de eeuw". (9) Via een mathematische groeperingstechniek, m.b. de clusteranalyse, gingen wij na in hoeverre de fiscale klassering van een beroep te Antwerpen, kan aangewend worden om een sociaal verantwoorde beroepsstratificatie samen te stellen voor het einde van de 18de eeuw.

3. EEN SOCIAAL VERANTWOORDE GROEPERING VAN BEROEPEN OP BASIS VAN FISCALE GEGEVENS (ANTWERPEN IN 1796)

Als testmateriaal voor de confrontatie tussen beroep en sociale status, hebben wij, zoals in de vorige paragraaf reeds vermeld, teruggesproken naar het doctoraal proefschrift van J. De Belder. Deze auteur stelt dat er principiële bezwaren zijn om het beroep als uitgangspunt te nemen voor de constructie van een sociale stratificatie, waarvoor hij trouwens meer dan één reden aanhaalt. Daarom stelt hij voor de bevolking van een stad zoals Antwerpen sociaal te geleiden aan de hand van een algemene volkstelling binnen dewelke de scheidingslijnen worden aangebracht door het inbouwen van een aantal hiërarchiserende bezitsbronnen (10).

Niet alleen naar theoretische opvatting maar ook door zijn praktische uitwerking is de studie van De Belder zeer belangrijk. De volkstelling die hij kiest om zijn stellingen hard te maken en een concrete case-study uit te werken is de telling van het jaar IV voor Antwerpen. Voor alle gezinnen zocht hij op of zij voorkwamen in één van de volgende vier fortuinsbronnen:

oorlogsschatting van 1794

gedwongen lening van het Jaar IV

grondbelasting van het Jaar V

9. J. DE BELDER, *"Elementen van sociale identifikatie van de Antwerpse bevolking op het einde van de XVIIIde eeuw"*, Gent, R.U.G., (onuitgegeven doctoraatsverhandeling), 1973-1974.

10. J. DE BELDER, *op.cit.*, pp. LI-LIII, LVII.

patentbelasting van het Jaar VII

Op basis van het al of niet voorkomen in deze documenten, werd de beroepsbevolking in fortuinsgroepen en -subgroepen onderverdeeld. De hoofdingeling omschreef hij als volgt: groot-gefortuneerden, klein-gefortuneerden, niet gefortuneerden met zeker inkomen uit stedelijk grondbezit of uit een zelfstandig uitgebaat bedrijf en niet gefortuneerden zonder zeker inkomen (11). In het tweede deel van de studie van De Belder vinden wij een aantal cross-tabellen waarin, per wijk, een groot aantal individuele beroepen zijn uitgezet t.o.v. de vier grote, hierboven vermelde fortuinscategorieën.

In een eerste stap hebben wij deze tabellen samengeteld tot één enkele voor de volledige stad. De gegevens werden enigszins vereenvoudigd (12) tot het schema dat terug te vinden is in tabel 1. Per rubriek uit tabel 1 beschikten we dus over 4 percentages die corresponderen met de verdeling over de 4 fortuinsgroepen. Op deze gegevens werd een clusteranalyse (13) toegepast met als

11. J. DE BELDER, *op.cit.*, p. LXIII.

12. De beroepen met een frekwentie lager dan 10 werden gevoegd bij een beroep uit dezelfde bedrijfstak en behorend tot dezelfde dominante fortuinsgroep(en). Het betreft hier dus een beperkte groepering die vooral op materiaal en produkt steunt.

13. Clusteranalyse is een techniek die toelaat om objecten (hier beroepen) in groepen of categorieën onder te brengen. Dit maakt van de clusteranalyse de techniek bij uitstek om groeperings- en typeringsproblemen op te lossen. De bedoeling van alle analyses van het type clustering (er bestaan immers verschillende procedures) is steeds een beperkt aantal groepen ('clusters') samen te stellen die *niet a priori* zijn vastgelegd. Het begrip 'cluster' verwijst naar objecten die bij elkaar horen, die op elkaar gelijken of die een groep vormen rond een centraal element. De hiërarchische clustering van WARD (hier gebruikt in combinatie met een 'relocation scan') steunt op de maximalisatie van de verschillen *tussen* en de gelijkenissen *binnen* de clusters. De bekomen groepen hebben dan a.h.w. elk een specifiek karakter of kenmerkenprofiel. Dit profiel wordt bepaald door het belang van de verschillende geanalyseerde kenmerken (hier procentuele verdeling over de 4 fortuinsgroepen) binnen elke groep van beroepen te vergelijken met hun voorkomen binnen de volledige beroepsbevolking. Dit wordt weerspiegeld door de zogenaamde 'T-waarde'. Is de T-waarde voor een bepaald kenmerk binnen een bepaalde groep (sterk) positief, dan is het betreffend kenmerk a.h.w. oververtegenwoordigd in die groep en bijgevolg (zeer) belangrijk voor de typering. Het dendrogram of de boomstructuur, d.i. het tracé van de samenvoegingsprocedure, helpt om het geschikt aantal groepen te bepalen via een maat die de intra-groepsafstand (equivalent met de intra-groepsver-

doel na te gaan in welke fortuinsgroep de verschillende beroepen het meest en het best thuis horen, of nog, welke fortuinsgroep(en) typerend is (zijn) voor de onderscheiden beroepen. (zie tabel 1 achteraan)

Wij opteerden voor een indeling in 7 categorieën (ref. voetmoot 13 met betrekking tot de techniek van de clusteranalyse). De T-waarden (zie tabel 2 achteraan) onderstrepen de status die aan iedere beroepscluster moet worden toegekend via het belang van elk van de vier fortuinsgroepen voor hun profiel. Uit onderstaande tabel en nog meer uit de histogrammen komt dit belang naar voren via een (belangrijke) positieve of negatieve afwijking van de T-waarden die resp. wijzen op een 'oververtegenwoordiging' of 'ondervertegenwoordiging' van een bepaald bezitsniveau in een bepaalde cluster. De clusters zijn in dalende volgorde gerangschikt, d.w.z. zij evolueren van dominant rijk over middelmatig naar niet gefortuneerd.

Vanzelfsprekend volstaat het niet om een profiel van een groep te kennen, ook de samenstelling vormt een essentieel element. Het samen voorkomen in een groep betekent dat de betreffende beroepen vergelijkbaar zijn wat het 'gefortuneerd zijn' betreft. De samenstelling van de groepen ziet er als volgt uit: (zie tabel 3 achteraan)

Iedereen kan zich rekenschap geven van de vooraanstaande maar ook bijzonder geveiseerde positie (op gebied van belastingen) van de geestelijkheid onder het Frans Régime, de vooraanstaande plaats van tertiaire en/of geestelijke beroepen en de lage positie van mensen in dienstverband alsook in de textielbranche. Bij wijze

schillen) aanduidt. Het aantal groepen is steeds een compromis tussen vereenvoudiging tot een overzichtelijke indeling in categorieën enerzijds en informatieverlies door het terugschroeven van het aantal mogelijkheden anderzijds. Wij refereren ook naar:

R.J. JOHNSTON, *"Classification in Geography, Concepts and Techniques in Modern Geography 6"*, London, Institute of British Geographers, 1976.

D. VANNESTE, "Toepassingen van een aantal computertechnieken bij de analyse van een historische telling. Case-studie: de socio-economische structuur van Kortrijk op basis van de telling van het jaar IV", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XV, 1984, 1-2, pp. 253-281.

van synthese hebben wij ook de 4-clusteroplossing (zie tabel 4 achteraan) (14) wat nader bekeken hoewel deze, in principe, een te grote veralgemening daarstelt om als een goede weergave van de werkelijkheid beschouwd te kunnen worden.

De beroepsgroep, gekenmerkt door een dominantie van grote fortuinen (cluster 2) toont een bijna moderne samenstelling (15). Zij omvat een aantal vrije beroepen zoals advocaten en geneesheren alsook een aantal 'topfunctionarissen' zoals rechters en bankiers. Ook geestelijken, groothandelaars en makelaars komen in deze groep voor, evenals de genotsmiddelenindustrie. Een trap lager moeten de meeste handelaars, winkeliers en actieven in de dienstverlening worden gesitueerd (cluster 1). De horeca en de ambachtslui vormen een volgende groep (cluster 3). Het is opvallend hoe de meeste ambachten samen voorkomen, verder gecombineerd met een aantal lagere dienstverleners zoals ambtenaren in overheidsdienst, alsook een aantal 'fabrikanten' in textiel en aanverwante. Arbeid(st)ers en knechten uit secundaire en tertiaire sector komen eveneens in belangrijke mate samen voor in eenzelfde (laagste) groep (cluster 4), alsook een aantal ambachtslui uit de tak van de textiel zoals spinners, wevers, blekers, volders, winders en twijnders. Beroepen uit de textiel staan dus blijkbaar een trapje lager dan beroepen uit andere ambachtelijke sectoren.

Uit de hierboven weergegeven analyseresultaten blijkt de gunstige combinatiemogelijkheid tussen beroep en fiscaliteit om tot een sociaal-economisch verantwoorde stratificatie van beroepen te komen. Zij blijft helaas moeilijk realiseerbaar indien het beroep slechts één van de elementen vormt van een ruimer opgevatte sociale studie.

-
14. Noteer dat de nummering van de clusters bij oplossingen met een sterk verschillend niveau van veralgemening niet meer vergelijkbaar is.
15. Cluster 2: 1.1, 1.2, 1.6, 1.7, 1.8, 3.11, 3.12, 3.5, 6.3, 6.5 (voor de betekenis van de codenummers, ref. tabel 1)
Cluster 1: 0.2, 1.3, 1.4, 2.1, 2.3, 3.13, 3.14, 3.2, 3.6, 3.7, 3.8, 4.1, 4.2, 6.1, 6.4, 9.5, 11.1
Cluster 3: 0.1, 1.5, 2.2, 2.4, 2.5, 3.3, 3.4, 3.9, 5.1, 6.2, 7.11, 7.12, 7.13, 7.21, 7.6, 7.9, 8.1, 8.2, 8.3, 9.1, 9.2, 9.3, 9.4, 9.6, 10.1, 10.2, 10.3, 10.4, 11.2, 11.3, 11.4, 12.2, 14.2, 15.1, 15.2, 16.5, 16.61
Cluster 4: 7.22, 7.23, 7.3, 7.4, 7.5, 7.7, 7.8, 11.5, 12.1, 13.1, 14.1, 14.3, 14.4, 14.5, 16.1, 16.2, 16.3, 16.4, 16.5, 16.62, 16.7

Zo de fiscale bronnen al voorhanden zijn die vergelijking met een bepaald tellingdocument toelaten, dan nog blijft het vaststellen van de band tussen beroep en belasting een tijdrovende bezigheid die niet anders dan op basis van het individu kan uitgevoerd worden. Daarom hebben wij, in het kader van onze doctorale verhandeling, (16) getracht om een clustering van beroepen te realiseren op basis van gegevens die vaak binnen eenzelfde tellingdocument worden aangetroffen en het beroep a.h.w. een supplementaire, sociale dimensie verlenen.

4. EEN SOCIALE DIMENSIE VOOR HET BEROEP ALS PRIMAIRE GROEPERINGSMOGELIJKHEID

Voor ons probleem, namelijk een eenvoudige verantwoording vinden voor een indeling van afzonderlijke (stedelijke) beroepen in sociaal-economische categorieën, suggereert K.A. Cowlard een minder omslachtige oplossing dan het gebruik van fiscale bronnen. Hij wijst namelijk op de frekwente aanwezigheid van meerdere sociale indicatoren *binnen dezelfde bron* wanneer het een volkstelling betreft. Hij stelt:

"The census enumerators returns can provide six social indicators which, when joined with the primary occupational classification, go some way towards satisfying the requirements: 1. the existence of domestic servants in the household, 2. lodgers, 3. sharing of dwellings by two or more households, 4. children returned as scholars, 5. children returned as gainfully employed and 6. wives returned as being employed outside their own household." (17)

Wij moeten hierbij in aanmerking nemen dat de auteur het vooral heeft over een 19de eeuwse situatie. Voor preïndustriële tellingen zoals de tellingen uit de Franse periode, lijken de *dienstboden en*

-
16. D. VANNESTB, "Pre-industriële stadsmoellen, getoetst voor Vlaanderen via kwantitatieve technieken. Een bijdrage tot de historische stadsgeografie", Leuven, K.U.Leuven (onuitgegeven doctoraatsverhandeling), 1986, 3 volumes.
 17. K.A. COWLARD, "The identification of social (class) areas and their place in nineteenth-century urban development", *Institute of British Geographers, Transactions, New Series*, 4, 1979, p. 241.

de kostgangers de meest bruikbare elementen (18). De aanwezigheid van dienstboden was gedurende het Ancien Régime in ieder geval een sociale indicator van formaat. Zo is bekend dat het betaalde hoofdgeld (vergelijkbaar met personenbelasting) te Brugge en te Antwerpen in het midden van de 18de eeuw, evenredig was met het aantal dienstboden (19). Bovendien bestond er, in het 18de eeuwse Antwerpen, een supplementaire belasting voor gezinshoofden m.b.t. het in dienst zijnde huispersoneel (20). Ook de aanwezigheid van kostgangers was een kenmerkend fenomeen voor de preïndustriële stad (althans als kwalitatief kenmerk). C. Vandebroeke stelt dat het belang van kostgangers parallel toenam met

-
18. Naast de publikaties aangehaald in andere voetnoten, kunnen wij o.a. refereren naar:
- H. COPPEJANS - Desmedt, *Bijdrage tot de studie van de goeode burgerij te Gent in de XVIIIe eeuw*, Brussel, 1952, (Verhand. Kon. Vl. Acad. Wet., Lett., Schone Kunsten, Klasse der letteren, Jg. XIV, nr. 17).
- A. COSEMANS, *Bijdrage tot de demografische en sociale geschiedenis van de stad Brussel. 1796-1846*, Brussel, Pro Civitate, Hist. Uitg., Reeks in-8, nr. 12, 1966.
- J. DE BELDER, "De telling van het Jaar IV (1796) te Antwerpen", *De Noordgouw*, XVIII, 1977, pp. 27-47.
- D. DENECKE, "Sozialtopographie und sozialräumliche Gliederung der spätmittelalterlichen Stadt. Problemstellung, Methoden und Betrachtungsweisen der historische Wirtschaft- und Sozialgeographie", in: *Über Bürger, Stadt und städtische Literatur im Spätmittelalter*, J. Fleckenstein en K. Stackmann (ed.), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1980.
- M. DENIS & N. BLAYAU, *Le XVIIIe siècle*, Paris, Armand Colin, (Collection U), 1970.
- P. GOUBERT, *L'ancien Régime. T. 1: La Société*, Paris, Armand Collin, (Collection U), 1969.
- D. HAKS, "Het gezin tijdens het Ancien Régime", *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 1980, pp. 235-270.
- C. VANDENBROEKE, "Levensstandaard en tewerkstelling in Vlaanderen (17de - 18de eeuw)", *Hand. en mededel. Maatsch. Geschied. en Oudh. Kring*, Gent, pp. 151-189.
19. K. DE GRUSE, "Sociale ongelijkwaardigheid te Antwerpen, 1747", *Bijdragen tot de Geschiedenis*, nr. 57, 1974, pp. 132-133.
- J. DENOLF, "Socio-professionele structuren binnen de Brugse samenleving rond het midden van de 18de eeuw", in: *Studia historica Gandensia*, nr. 257, 1983, p. 110.
20. K. DE GRUSE, *op.cit.*, p. 126.

het vermogen (21), een uitlating die echter vooral betrekking heeft op het platteland. Voor de stad hebben wij aanwijzingen dat de kostgangers het talrijkst waren bij de (lagere) middenklasse, m.a.w. de klasse die een extra inkomen best kon gebruiken of die het huisvesten van kostgangers bedreef als een vorm van speculatieve inkomstenverwerving enerzijds en anderzijds over een woning beschikte die groot genoeg was om ruimte aan derden af te staan. De rijksten en aanzienlijksten in de stad hadden in belangrijke mate hun woning voor zich alleen (22).

In verband met de preindustriële geslachtelijke differentiatie binnen de arbeidssectoren, meer bepaald de ongeschoolde en laag betaalde beroepsactiviteiten uitgeoefend door vrouwen (23), leek ook het *geslacht* een mogelijke sociale indicator binnen het beroep. Toch hebben wij dit gegeven bij ons onderzoek (24) terzijde gelaten, bewust van het feit dat heel wat werkende vrouwen niet uit de tellinggegevens naar voren komen. Onder de hoofding 'Etat ou Profession', werd de voorkeur gegeven aan de vermelding van de relatie met het gezinshoofd (sa femme, sa fille, sa mère, sa nièce, sa cousine, sa tante) hoewel kan verondersteld worden dat een gedeelte van deze vrouwen, op zijn minst deeltijds, beroepsactief waren.

In de telling die wij voor ons onderzoek gebruikten, namelijk de telling van 1799, uitgevoerd naar het voorbeeld van de telling verordend in het Jaar IV (1796) (25), zijn de meeste huisnummers

-
21. C. VANDENBROEKE, *"Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk, Kritak, Leuven, 1984, p. 38.*
 22. D. VANNESTE, *Pre-industriële stadsmodellen...*, deel 1, pp. 203 e.v.
D. VANNESTE, *De pre-industriële stad...*, pp. 118 e.v.
 23. Bijvoorbeeld kantklossen, deelbewerkingen die het weven vooraf gaan, J. DENOLF, *op.cit.*, pp. 102-104.
 24. Wij bestudeerden in detail de telling uit 1799 voor Gent en voor Kortrijk.
 25. G. GADEYNE, "De maatregelen uitgevaardigd door de Franse hoofdbesturen in West-Vlaanderen betreffende bevolkingsregisters- en tellingen (1794-1814)", *Hand. Genootsch. Geschied.*, 'Société d'Emulation' te Brugge, CXII, 1975, pp. 231-357. VAN DER HAEGEN H., "Sociaal-economische en demografische structuur van de Vlaamse bevolking in het jaar IV", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XII, 1981, 1-2, p. 27-58.

vermeld. Dit laat toe om de huishoudens in belangrijke mate van elkaar te scheiden en daarbinnen de individuele relatie tot het hoofd van het huishouden vast te stellen, dus ook de aanwezigheid van kostgangers. Zo kan men ook de dienstboden binnen een huishouden herkennen. Doordat wij een ruime sociaal-economische survey beoogden, hadden wij een omvangrijke computerdataset met ruwe tellinggegevens uitgebouwd die elke bewerking toeliet. Een analyse, gebaseerd op een combinatie van beroep, aanwezigheid van personeel en kostgangers, was bijgevolg gemakkelijk te realiseren.

Opnieuw maakten wij gebruik van een clusteranalyse toegespitst op Gent (26). Slechts de beroepen die bij minimum 50 individuen werden vermeld, zijn hierbij in aanmerking genomen (27). Per beroep werden 3 mogelijkheden onderscheiden: 1) percentage beoefenaars van een beroep, tegelijk hoofd van een huishouden met personeel (m.b. personeel + maximaal 1 kostganger), 2) percentage beoefenaars van ditzelfde beroep en tegelijk ook hoofd van een huishouden met kostgangers, (m.b. *geen* personeel + minimum 2 kostgangers), 3) percentage beoefenaars van dit beroep die niet beantwoorden aan de 2 voorgaande criteria. De hoofden resp. met personeel en met kostgangers binnen elk geselecteerd beroep, vormden het uitgangspunt voor onze analyse.

Wij opteerden voor een indeling in 6 groepen. Het profiel van deze 6 clusters ziet er als volgt uit: (zie tabel 5A en Grafiek 5B)

Wanneer wij de samenstelling van de verschillende clusters gaan bekijken, kunnen wij samenvattend stellen dat de clusters 1 en 2 de dienstboden en de ondergeschikte actieven als knechten, ar-

26. Op twee beroepen na vielen alle 50 belangrijkste beroepen voor Kortrijk samen met de 50 belangrijkste beroepen te Gent.

27. In totaal werden, voor Gent, ca. 500 verschillende beroepen geteld, voor Kortrijk ca. 200. Het eind 18de eeuwse Brugge telde volgens J. Denolf bijna 300 verschillende beroepen, Antwerpen en Brussel een 600-tal (J. DENOLF, *Socio-professionele structuren...*, p. 87). De cijfers voor Kortrijk en Gent zijn in ieder geval niet overschat omdat verschillende termen voor een gelijkaardig beroep tot één beroep werden herleid. Volgens geciteerde auteur zou het aantal beroepen een indicator zijn voor het uitrustings- en hiërarchisch niveau van de stad.

beid(st)ers en hulpjes omvatten, (28) naast een aantal ambachtslui en actieven in de lagere dienstverlening (29). De clusters 3 en 4 worden gevormd door een wijd gamma van beroepen die globaal als vrije beroepen of hogere dienstverlening en handel kunnen omschreven worden, naast de personen die van hun goederen leven (30). De clusters 5 en 6 omvatten de meerderheid van de ambachtslui alsook een aantal handelaars (31). In confrontatie met de T-waarden (zie tabel 5) blijkt dat de meest aanzienlijke beroepsgroep (gevormd door cluster 3 en cluster 4) gekenmerkt wordt door een min of meer uitgesproken oververtegenwoordiging van personeel. Cluster 1 en 2 die de minst aanzienlijke beroepen omvatten, worden gekenmerkt door de afwezigheid van personeel én kostgangers. De clusters 5 en 6 die wij, gezien de beroeps-samenstelling, wellicht tot de middenklasse mogen rekenen, worden gekenmerkt door een opmerkelijke aanwezigheid van kostgangers maar niet van personeel. Dit laatste resultaat bevestigt onze bevindingen omtrent het sociaal niveau van mensen die aan kostgangers onderdak verleenden.

-
28. Typerend voor cluster 1 en 2 zijn:
dagloner, knecht in textiel, werkman, kleemakersknecht, wasvrouw, looiersknecht, metsardiender, schoenlappersknecht, timmermansknecht, brouwersknecht, kantwerkster, naaister, strijkster, breister, bakkersknecht, winkelhulp
29. Onder cluster 1 en 2 vallen ook:
kleemaker, schoenmaker, wever, spinner, timmerman, katoendrukker, mestraper, koetsier, touwslager, schrijver-klerk, commis, papiermaker, naaldenmaker
30. Typerend voor clusters 3 en 4 zijn:
rentenier, particulier, jurist, makelaar, koopman, garenhandelaar, herbergier, kruidenier, wijn- en bierhandelaar, vishandelaar, beenhouwer, goudsmid, bootman, bleker
31. Typerend voor de clusters 5 en 6 zijn:
metselaar, pruikenmaker, kuiper, schoenlapper, wolspinner, dekker, glazenmaker, handlanger, winkelier, tweedehandshandelaar, kramer, muzikant, vrachtvoerder

5. EVALUATIE

Wij zijn ons bewust dat deze analyse niet alle vragen oplost betreffende de sociale rangorde die aan elk individueel beroep dient te worden toegekend. Dit was ook niet de bedoeling maar wel een illustratie te bieden van de manier waarop , in een bepaald (tijds)kader en zelfs uitgaande van één welbepaalde bron, sociaal verantwoorde professionele categorieën kunnen samengesteld worden. Wij achten deze analyse dan ook belangrijk omdat zij, los van elk gebruik in het kader van ons eigen onderzoek, aantoonst hoe een beroepsstratificatie kan ontwikkeld worden door als leidend element een sociaal-economische indicator te gebruiken. De overeenkomsten tussen de fiscaal ondersteunde indeling van de beroepen in Antwerpen en de op personeel en kostgangers gesteunde indeling voor Gent, versterken het vertrouwen in de techniek. Daarbij kan men op om het even welk niveau van veralgemening werken (d.w.z. ook veel gedetailleerder dan wijzelf hebben gedaan) doordat men vrij is om het aantal clusters zelf te kiezen mits een aantal stelregels worden geëerbiedigd.

Tevens laat deze methode toe om, in gedetailleerde case-studies, bepaalde beroepen waarvan men het sociaal niveau niet of nauwelijks kan inschatten, met een grotere zekerheid een bepaalde status toe te kennen. Deze manier van werken komt dan ook enigszins tegemoet aan de kritiek van J. Hannes die bij de probleemstelling werd aangehaald.

**Stratification sociale et professionnelle dans les villes
pendant l'Ancien Régime
Problématique; approche informatisée (analyse en cluster)**

PAR

DOMINIQUE VANNESTE

Résumé

En dépit de la valeur de la variable "profession" pour l'évaluation d'un nombre important d'aspects sociaux, tels le revenu, le niveau de vie et la position sociale, certains auteurs doutent que la profession soit, en un contexte historique, utilisable pour situer quelqu'un sur l'échelle sociale. La question se pose donc si une stratification sociale pertinente d'après les professions peut être établie pour le passé, in casu les villes au XVIIIe siècle.

A partir d'une évaluation rapide de la littérature sur l'analyse professionnelle au plan social, il est apparu que des données comme la taxation des impôts, la présence de domestiques, de pensionnaires etc. peuvent être corrélées à la profession. A l'aide de ces dimensions supplémentaires, on peut établir une stratification professionnelle à valeur socio-économique.

Nous avons mis cette hypothèse à l'épreuve en procédant à deux analyses en cluster, respectivement sur de données professionnelles rapportées à différents niveaux de revenus (à Anvers en 1796) et sur des données professionnelles assorties d'informations sur la présence de domestiques ou de pensionnaires (à Gand en 1799). Les résultats nous semblent être positifs, parce qu'ils font voir une stratification univoque des professions, interprétables en termes de catégorie sociale, et dont le profil social se laisse facilement décrire par les valeurs-T (indicatives de la déviation par rapport à la situation globale de la ville dans son ensemble).

**Social-professional stratification in towns
during the ancien regime
Problem and approach via cluster analysis**

BY

DOMINIQUE VANNESTE

Summary

In spite of the value of the profession as a reflection of a considerable number of such social elements as income, standard of living and standing, certain authors doubt if the profession, in a historical context, serves the purpose of situating a person on the social scale.

Consequently, it is the question if a socially justified profession-stratification with regard to the past, and particularly for an eighteenth century towns possible.

From a brief evaluation of the profession as a social datum in literature it appeared that data such as taxes, the presence of servants, boarders... can be related to the profession.

With such additional dimensions it is possible to come to a profession-stratification with social-economic value. We put this to the test by executing two cluster-analyses respectively on profession-data which were divided into different 'fortune-groups' (with regard to Antwerp in 1796) and on 'domestic servants' or 'lodger' related occupational data (Ghent in 1799).

In our opinion the results are positive in that they show an unequivocal division of the professions which can be construed as social categories and the social profile of which can easily be determined through the T- Values indicating the variance with regard to the overall situation within the entire town.

Tabel 1

BEROEPSGROEPEN

naar J. De Belder - Antwerpen, Jaar IV.

- 0. ZELFSTANDIGEN IN LANDBOUW EN VISSERIJ**
- 0.1 Hoveniers, tuiniers, pachters, boeren
- 0.2 Vissers
- 1. VRIJE BEROEPEN EN GEESTELIJKEN**
- 1.1 Advokaten, rechter, procureurs, bankiers, notarissen, architecten, landmeters
- 1.2 Geneesheren, apothekers
- 1.3 Chirurgen, vroedmeesters, drogisten
- 1.4 Beeldhouwers, kunstschilders, tekenaars
- 1.5 Toonkunstenaars, musici
- 1.6 Reguliere Geestelijken
- 1.7 Seculiere Geestelijken
- 1.8 Begijnen
- 2. OPENBARE AMBTEN EN HOGERE DIENSTVERLENING**
- 2.1 Magistraten, commissarissen, economen, kassiers, ontvangers, beheerders, boekhouders
- 2.2 Ambtenaren en schrijvers in overheidsdienst
- 2.3 Schrijvers, meters, schatters
- 2.4 Bedienden (in overheidsdienst) en klerken
- 2.5 (Huis)Onderwijzers, gouvernantes, (muziek)meesters
- 3. ZELFSTANDIGEN IN HANDEL**
- 3.11 Groothandelaars, negocianten
- 3.12 Makelaars, factoren, commissiehandelaars
- 3.13 Handelaars
- 3.14 Winkeliers
- 3.2 Kruideniers

- 3.3 Handelaars in levensmiddelen (groenten, fruit, meel, graan, suiker)
- 3.4 Handelaars in zuivel en vis
- 3.5 Handelaars in drank (wijn, brandewijn) en genotsmiddelen (tabak)
- 3.6 Handelaars in grond- en brandstoffen en half afgewerkte produkten (asse, turf, steenkool, klei, zand, kalk, baksteen, bont, huiden, leder, wol, katoen, verfstoffen, metalen)
- 3.7 Handelaars in textiel (draad, laken, lijnwaad, linnen, kant, linten, kousen, modeartikelen)
- 3.8 Handelaars in luxeprodukten (papier, boeken, schilderijen, meubelen)
- 3.9 Leurders, venters, uitdragers, handelaars in tweedehandse spullen, voddenhandelaars, luciferverkopers

- 4. **ZELFSTANDIGEN IN HORECA**
- 4.1 Herbergiers, hotelhouders, koffiehuishouders
- 4.2 Tappers

- 5. **ZELFSTANDIGEN IN TRANSPORT**
- 5.1 Verhuurders van rijtuigen, koeriers, schippers

- 6. **ZELFSTANDIGE AMBACHTSLUI IN VOEDINGSSECTOR**
- 6.1 (Peperkoek, suiker, wafel)bakkers, chocoladefabrikanten
- 6.2 Slagers
- 6.3 Brouwers, likeur- en jeneverstokers
- 6.4 Molenaars, raffineerders, oliepersers
- 6.5 Tabakfabrikanten

- 7. **ZELFSTANDIGE AMBACHTSLUI IN TEXTIEL**
- 7.11 Fabrikanten van stoffen, garen, kant, linten
- 7.12 Fabrikanten van passement, kousen, handschoenen, hoeden, mutsen
- 7.13 Broeken- en kleermakers
- 7.21 Naaisters
- 7.22 Kantwerksters
- 7.23 Borduursters, breisters, strijksters
- 7.3 (Garen, katoen, sajjet, vlas, wol, zijde)spinners
- 7.4 Wevers

- 7.5 Blekers
- 7.6 Ververs, katoendrukkers
- 7.7 Winders, twijnders, wolkammers, wolscheerders, volders
- 7.8 Werkers in bont, garen, katoen, linten, passement, vlas, wol, zijde
- 7.9 Pruikenmakers

- 8. ZELFSTANDIGE AMBACHTSLUI IN LEDERBEWERKING**
- 8.1 Schoenmakers
- 8.2 Schoenlappers
- 8.3 Leerlooiers, touwslagers, zadelmakers

- 9. ZELFSTANDIGE AMBACHTSLUI IN HET BOUWBEDRIJF**
- 9.1 Timmerlui, houtbewerkers
- 9.2 Metsers
- 9.3 Schilders
- 9.4 Steenhouwers en dakdekkers
- 9.5 Loodgieters en glazenmakers
- 9.6 Behangers, stukadoors, vergulders

- 10. ZELFSTANDIGE AMBACHTSLUI IN METAALBEWERKING**
- 10.1 Slotenmakers
- 10.2 Naalden-, messen-, (weeg)schalenmakers
- 10.3 Metaalwerkers, blik-, koper-, goudslagers, tin-, kopergieters
- 10.4 Smid

- 11. OVERIGE ZELFSTANDIGE AMBACHTSLUI**
- 11.1 Fabrikanten van luxeproducten (wapens, juwelen, uurwerken, reukwerk, zeep)
- 11.2 Diamantwerkers
- 11.3 Boekdrukkers en -binders, graveerders
- 11.4 Borstel-, kaarsen-, kammen-, kurk-, lijm-, lijsten-, manden, netten-, papier-, pijpen-, potten-, stoelen-, doeken-, zevenmakers
- 11.5 Draaiers

- 12. DAGLONERS**
- 12.1 Hoveniersknechten, landarbeiders
- 12.2 Hoeders, dierenscheerders
- 13. ARBEIDERS IN DE ENERGIESECTOR**
- 13.1 Kolenbranders en -werkers, mestopruimers
- 14. LAGE DIENSTVERLENING, HUISPERSONEEL, KNECHTEN EN MEIDEN IN HANDEL OF BIJ VRIJE BEROEPEN**
- 14.1 Apothekers, chirurgijnen-, drogistenknechten
- 14.2 Barbiers, deurwaarders, kerkpersoneel, klokkenluiders, lijkbidders, nachtwakers, portiers, schouwvegers
- 14.3 Magazijn- en winkelbedienden
- 14.4 Huishoud(st)ers, huisbewaard(st)ers, voedsters, koetsiers, kinder-, kraambed-, ziekenoppas
- 14.5 Huisknechten, meiden
- 15. ARBEIDERS IN TRANSPORT**
- 15.1 (Huur)koetsiers, voerlieden, bestellers, kruiers, dragers
- 15.2 Havenarbeiders, scheepsknechten en -gezellen
- 16. ARBEID(ST)ERS, KNECHTEN IN AMBACHT**
- 16.1 Dagloners, arbeiders
- 16.2 Schoonma(a)k(st)ers, wasvrouwen
- 16.3 Bakkers-, brouwers-, molenaars-, slaggers-, stokersknechten, suiker-, tabak-, zoutwerkers
- 16.4 Knechten in textiel
- 16.5 Knechten in lederbewerking
- 16.61 Timmermansknechten
- 16.62 Andere knechten in het bouwbedrijf
- 16.7 Draaiers-, drukkers-, kaarsenmakers-, pijpenmakers-, pottenbakkers-, slotenmakers-, uurwerkmakers-, smeden-, metaalslaggersknechten

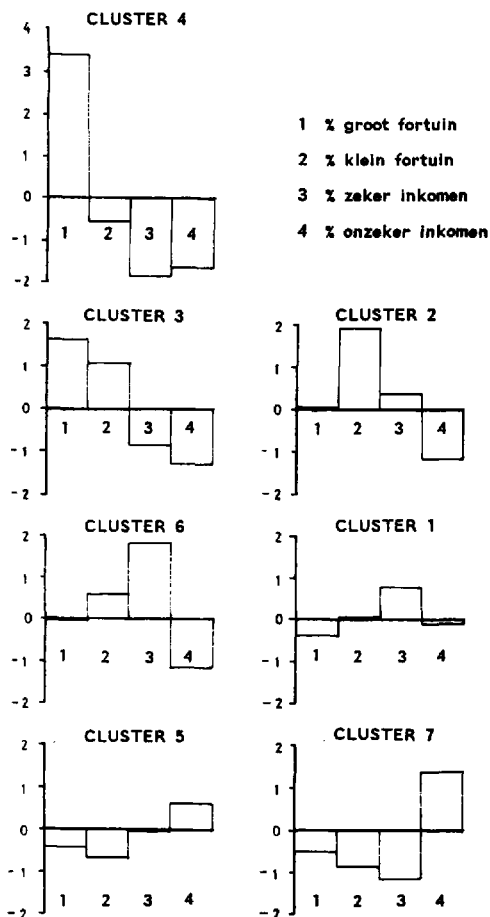
FIGUUR 2A en 2B

T-WAARDE voor

KENMERK

	% groot fortuin	% klein fortuin	% zeker inkomen	% onzeker inkomen
cluster 4	3.38	-0.56	-1.84	-1.64
cluster 3	1.63	1.07	-0.87	-1.30
cluster 2	0.01	1.93	0.38	-1.14
cluster 6	-0.01	0.60	1.80	-1.17
cluster 1	-0.38	0.02	0.80	-0.10
cluster 5	-0.41	-0.64	-0.03	0.62
cluster 7	-0.52	-0.85	-1.17	1.37

2B

TABEL 3

CLUSTER CODENUMMER en OMSCHRIJVING (zie ook tabel 1)

4	1.6 reguliere geestelijkheid		
	1.7 seculiere geestelijkheid		
	3.11 groothandelaren, negocianten		
3	1.1	advokaten...	1.2 geneesheren...
	2.2	ambtenaren...	3.12 makelaars...
	6.3	brouwers...	6.5 tabakfabrikanten
2	0.2	vissers	2.1 magistraten...
	3.7	handelaars textiel	3.8 handelaars luxeproducten
	6.1	suikerbakkers	6.4 molenaars...
6	1.3	chirurgijn...	3.13 handelaars
	3.2	kruideniers	3.6 handelaars grond- en brandst.
	1	0.1 hoveniers...	1.4 beeldhouwers...
1	3.3	handelaars levensmiddelen	3.4 handelaars zuivel en vis
	7.11	fabrikanten stoffen...	7.12 fabrikanten kousen...
	9.1	timmerlui...	9.5 loodgieter...
	10.1	slotenmaker	10.3 metaalwerker...
	11.2	diamantwerk	11.3 boekdrukker...
	1.5	misici...	3.9 leurders...
	8.3	leerlooiër...	9.6 stukadoor...
5	2.4	bediende...	2.5 onderwijzer...
	6.2	slager	7.13 kleermaker...
	7.22	kantwerkster	7.4 wever
	7.7	winder...	7.9 pruikenmaker
	8.2	schoenlapper	9.2 metsier
	9.4	steenhouwer	10.2 naaldenmaker...
	11.5	draaiër	12.2 hoeder...
	14.2	barbier...	15.1 koetsier.
	16.3	bakkerskn...	16.5 kn. in leder
	5.1	koerier...	7.21 naaister
	7.6	verver...	8.1 schoenmaker
9.3	schilder	11.4 borstelmaker	
13.1	kolenbrander...	15.2 havenarbeider...	
16.7	draaiërskn...	16.7 draaiërskn...	
7	7.23	breister...	7.3 spinner...
	7.8	bontwerker...	12.1 hovenierskn...
	14.3	magazijnkn.	14.4 huishoudster...
	16.1	dagloner...	16.2 schoonmaker...
	7.5	bleker	14.1 apothekerskn...
14.5	huisknecht...	16.4 kn. in textiel	

TABEL 4**T-WAARDE voor****KENMERK**

	% groot fortuin	% klein fortuin	% zeker inkomen	% onzeker inkomen
cluster 2	2.39	0.60	-1.16	-1.50
cluster 1	-0.04	1.35	0.90	-1.07
cluster 3	-0.34	-0.26	0.43	0.18
cluster 4	-0.50	-0.85	-0.74	1.14

FIGUUR 5A en 5B

T-WAARDE voor

KENMERK

	% hoofden met personeel max. 1 kostg.	% hoofden met kostgangers zonder personeel
cluster 1	-0.39	-0.80
cluster 2	-0.54	-0.04
cluster 3	2.96	-0.93
cluster 4	0.77	-0.16
cluster 5	-0.34	0.89
cluster 6	-0.25	5.89

